

Nomos zemlje — promišljanje pojma prostora u Carla Schmitta

Reinhardt Knodt

Stuttgart

Sažetak

Schmitt pojam prostora tijesno povezuje za njegove »elemente« — zemlju, zrak, vodu. Prostor je područje djelatnosti čovjeka kao »tehničara«, njegova osvajanja i tehniciranja. Čini se da je osnovno pitanje postojanja granica osvajanja i ponovna uređivanja i organizacije ljudskih prostora. Takva granica može postojati samo u čovjeku, a ne u prostorima zemlje.

A.

Filozofski pojam prostora, nasuprot prirodnoznanstveno-tehničkom terminu, nije osobito razvijen, bilo zato što se duhovne znanosti ipak orijentiraju prema paradigmi prirodnih znanosti kada se radi o pojmu prostora,¹ bilo zato što mnogi od postojećih pokušaja jedne filozofije prostora ostaju u području metaforičkoga² i time izmiču načelnoj problematizaciji.³

¹ Usp. također Schmittovu kritiku Windelbandova razlikovanja »duhovnih i prirodnih znanosti«: »Ali nažalost je, pritom, upravo riječ 'nomos' dospjela na stranu čistoga prirodnog zakona. Windelband nije označio 'nomotetskom' znanostu duhovnu ili kulturnu ili povijesnu znanost, nego prirodnu.« (C. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Berlin 1950. i 1988, 41, 42) Windelbandovo razdvajanje nije bilo stvarna podrazdoba. Ono je bilo obrambena mjera duhovnih znanosti protiv paradigme prirodnih znanosti u neopozitivizmu, koja se širi i preseže. Duboko je u toj tradiciji i npr. Elisabeth Störker. Perspektivna suprotnost bila bi, možda, nedavno objavljena knjiga E. Bronfen: *Der literarische Raum, eine Untersuchung am Beispiel von Dorothy M. Richardsons Romanzyklus »Pilgrimage«*, Tübingen 1986. Bitnom mi se čini tu misao da imaginarne prostore ne treba, načelno, shvaćati metaforički (usp. o tome i prvi odlomak ovoga rada).

² Heidegger pokazuje u kratkome spisu »Die Kunst und der Raum« koliko bi bilo kratkovidno, npr., prostor obraden u nekom umjetničkom djelu shvatiti jedino kao metaforu »prirodnoznanstveno-tehničkoga prostora« (M. Heidegger, *Die Kunst und der Raum, Aufsätze und Vorträge*) (Članci i predavanja Pfullingen 1963).

³ Usp. npr. pojam javnoga, odnosnopolitičkoga »prostora« u Hannah Arendt. Ona je na drukčiji način vidjela i obradila problem, koji nalazi iza takve metaforične jezične upotrebe. Osobito se u »Vita Activa« tematizira proces uspostavljanja pri nastanku ljudskoga prostora (Hannah Arendt, *Vita Activa*, na njemačkom: München 1967 (1981), 131 i dalje).

Ipak se već u pokušajima osjeća želja da se prostorno ustrojenost ljudskoga opstanka⁴ filozofski predoči, odnosno da se poštuje činjenica koja se dosad smatrala samorazumljivom ili ne dalje propitljivom, naime da se ljudsko djelovanje odvija u prostorima koji se tim djelovanjem istovremeno grade, odnosno uređuju.

Ne treba, dakle, imati u vidu prvenstveno prirodnoznanstveni »prostor« kao rezultat matematičke teorije i odnosnoga tehničkoga djelovanja, nego *prostornost* kao porijeklo i ishod praktičnoga životnog očitovanja, bilo da su oblici toga očitovanja društveno-institucijski ili individualni, bilo da su re-produktivni ili stvaralački, umjetnički, znanstveni ili, čak, vojni.⁵

Da čovjek živi u prostorima, to je, čini se, jasno. Što to, međutim, znači, osim u metaforičkome smislu, to je tek za raspravu u vremenu u kojem smo počeli *raspolagati prostorima*, umjesto da svoje djelovanje u njima samo organiziramo. To je pitanje o značenju našega djelovanja ukoliko ono nalazi svoj izraz u institucijama, tehničkim sistemima ili simboličkim relacijama. Utoliko je pitanje prostora kao mjesta ljudske djelatnosti, kao što ga je postavio Carl Schmitt pedesetih godina, danas postalo, u stanovitome smislu važan povod da se, načelno, pita o događanju koje se, dosad, odigrava tako-reći iza naših leđa, ali koje, ipak, pokreće hitne probleme u onoj mjeri u kojoj smo počeli tehnički prostore uspostavljati i dovoditi ih u odnos prema našim svrhama.

1. Prostor kao mjesto i rezultat društvene djelatnosti

U malome spisu »Land und Meer«⁶ [Zemlja i more] Carl Schmitt govori o »revoluciji prostora«, koja se sastoji u tome što se mijenja određena »slika prostora« ili »pojam prostora«. Taj neobični izraz »revolucija prostora« treba označiti perspektivnu mijenu novoga vijeka, odnosno revolucionarne promjene moderne, koje se izražavaju, kao što Schmitt upućuje, u osvajanju mora i izgradnji njegovih prometnih mogućnosti.

Možda bismo se sjetili Keplera ili Newtona ako bi netko od nas tražio da misaono povežemo novovjekovne promjene s revolucionarnim shvaćanjem prostora. Carl Schmitt misli, očito, na nešto obuhvatnije: »Ne pretjeruje se

⁴ Izraz potječe od Otta F. Bollnowa, i koncipiran je usporedo s ontološkom postavkom »vremenskoga ustrojstva ljudskoga opstanka«. Usp. O. F. Bollnow, *Mensch und Raum*, 1963, 5. izd. 1984, 13. On koncipira, polazeći od te usporednosti, razlikovanje između »matematičkoga« prostora i »doživljenoga« prostora (nav. dj., 16 d.), koje ne prihvaćam. Međutim, i s onu stranu ontološke sheme treba upozoriti na primjedbu: »Prostor postoji samo (moje isticanje) ukoliko je čovjek prostorno biće, tj. ono koje prostor čini (moje isticanje) i, takreći, oko sebe razvija.« Nav. dj., 23.

⁵ U ovome promišljanju implicirano razlikovanje između *tehničkoga* djelovanja, koje gradi prostore, i *prostornosti* kao rezultata praktičnoga životnog očitovanja potiče od logičkoga podređivanja. Zacijelo spada čovjekovo tehničko djelovanje sasvim temeljno u njegova »praktična životna očitovanja«, ali je matematičkim utemeljenjem tehničkoga djelovanja u naše vrijeme dan povod da se oba područja promatraju odvojeno. Matematički utemeljeno tehničko djelovanje realizira, naime, prostore posebne vrste (tehničke prostore), koji, za razliku od »prirodnih« prostora, nose po sebi aspekt uspostavljanja.

⁶ C. Schmitt, *Land und Meer, eine weltgeschichtliche Betrachtung*, Köln-Löwenich, 1981.

ako se tvrdi da sva životna područja svi oblici opstanka, sve vrste ljudske stvaralačke snage, umjetnost, znanost i tehnika, sudjeluju u novome pojmu prostora.«⁷ I druga tumačenja iz toga spisa pokazuju da je prirodnoznanstveno novovjekovno shvaćanje prostora samo jedno gledište među »mnogim vrstama ljudske stvaralačke snage, umjetnosti, znanosti i tehnike.« Povijesno-antropološko tumačenje glasi otprilike: »Čovjek ima o svome prostoru određenu svijest koja je podređena velikim povijesnim mijenama. Mnogolikim životnim oblicima odgovaraju isto tako različiti prostori.«⁸ I »zemlja« i »more« su, naravno, »prostori« i upućuju na položaj, odnosno tehničko stanje onih koji ih moraju »osvajati« ili izbjegavati. Odnos spomenutih područja prema odnosnoj mogućnosti djelovanja ljudi u Schmitta je tako apstraktan da nalazimo, naposljetku, i odredbu: »Svaki je temeljni poredak i prostorni poredak.«⁹

Da bismo omogućili pristup tim različitim odredbama, izabrat ćemo za obilazni put. U napomenama »Zemlji i moru« nalazi se uputa na Hegelove *Osnovne crte filozofije prava*. Taj odlomak tamo glasi: »Kako je za princip porodičnog života uvjet zemlja, čvrsto tlo i zemljište, tako je za industriju more onaj element koji je oživljava prema spolja. U pomami za stjecanjem, time što ona to stjecanje izlaže opasnosti, uzdiže se ujedno nad njega i miješa učvršćivanje na grudi zemlje i na ograničenim krugovima građanskoga života, njegove užitke i prohtjeve s elementom tečnosti, opasnosti i propasti. Tako ona, nadalje, s pomoću tog najvećeg medija povezivanja, dovodi udaljene zemlje u vezu prometa, pravnog odnosa koji uvodi ugovor, u kojemu promet sebi ujedno nalazi najveće obrazovno sredstvo izgradnje, a trgovina svoje svjetskohistorijsko značenje.«¹⁰

Presudna se misao ovdje sastoji u povezivanju društvene djelatnosti s posve svojstveno protumačenim pojmom njezina medija. Mogu se identificirati stanovito gospodarenje u životu i određen prostor. »Opasnost« i »propast« — korespondiraju nemjerljivost novoga, neproračunljivoga »elementa« i racionalni »prometni odnosi« što se razvijaju protiv te neproračunljivosti. Sa »svjetskom trgovinom«, atlanskim moreplovstvom, tj. s razvojem privrednoga i prometnoga prostora 19. stoljeća ujedno su vidljivi izraz i sadržaj novoga shvaćanja života. More nije jednostavno novi prostor dobiven svjetskom trgovinom. Mnogo prije se ovdje izražava samorazumijevanje onih koji njime *ovladavaju* — kao veletrgovci, admirali, industrijski šefovi, koji njime *ovladavaju* u, naizgled, beskonačnome napretku otkrivanja i istraživanja, posla i dobitka, industrijskoga razvoja i političkoga razvijanja. — »Svjetsko carstvo trgovine« — identifikacija je tako jaka da se novi prostor unapređuje u »sredstvo obrazovanja.« Pomislimo na putovanje svijetom kao odgojno sredstvo ne samo u njemačkome obrazovnom romanu. Sjetimo se Schopenhauera, koji se upravo u tome elementu hvali svojim svjetskim iskustvom *na osnovi porijekla* (naime iz njemačke trgovačke kuće). Poslušajmo, naposljetku, samoga Hegela: »Kakvo obrazovno sredstvo leži u povezanosti s morem, za to neka

⁷ C. Schmitt, *Land und Meer*, nav. dj., 69, 70.

⁸ *Land und Meer*, nav. dj., 55.

⁹ *Land und Meer*, nav. dj., 71.

¹⁰ G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Logos, Sarajevo, 1964, 198/199, par. 249.

se uporedi odnos prema moru onih nacija u kojima je procvatila umješnost s onima koje su sebi uskratile brodarenje.¹¹ Nije more ovdje prostor koji je važan, nego »odnos prema moru«, koji se održava u svim onim tehničkim i institucijskim sistemima što čine novovjekovni promet.

Posezanje za Hegelom važno je zbog dva razloga. Prvo, mogao bi se pojam prostora, kako ga upotrebljava Carl Schmitt, vrlo brzo protumačiti u smislu čisto metafizičkoga ili, čak, mistificirajućega načina mišljenja. Drugo, u Hegela se pokazuje konstelacija koja daleko nadmašuje upotrebu pojma prostora u pukom metaforičkom smislu. »Prostor« kao nevažna metafora za politička, vjerska estetska ili ekonomska »područja« doista je razumljiva interpretacija slikovito neshvaćenoga načina govora, gdje se, umjesto toga, radi o *instaliranju* konkretnih prostora kao mjesta i rezultata društvene djelatnosti. A naivno bi bilo, dakako, kao što je Heidegger već naznačio, konkretne prostore društvenoga djelovanja tumačiti kao puke metafore jednoga prirodnoznanstveno-tehničkoga prostora.¹²

II. Prostor i slika prostora

a. Prostor kao ustrojstveno načelo s one strane iskustvenih znanosti

U tome smislu moramo razumjeti Carla Schmitta kad kaže da čovjek o svome prostoru ima određenu svijest, koja ovisi o »mnogolikim životnim oblicima«: »Velegrađanin predočuje sebi svijet drukčije nego seljak, (kitolovac) ima drukčiji životni prostor od opernog pjevača, a zrakoplovcu pojavljuju se svijet i život, opet, ne samo u drugome svjetlu, nego i u drugim mjerama i obzorima.«¹³

Zanimljive su ovdje supstitucije: netko »predočuje sebi svijet«, netko »ima životni prostor«, nekome »se svijet i život pojavljuju« u određenome »svjetlu« ili u određenim »mjerama i obzorima«. Schmitt ovdje aludira očito na koncepciju prostora, vezanu za svijet života i određenu antropološkim modusima orijentiranja, kao jedinstvenu životnu i perspektivu djelovanja, koju, naposljetku, naziva »slikom prostora«.

Nasuprot toj koncepciji prostora stoje »znanstvene teorije prostora«: »Pitaš li učenjake, odgovorit će ti da je matematički prostor nešto posve drugo od prostora elektromagnetskoga polja i da je ovaj, opet, potpuno drukčiji od prostora u psihološkome i biološkome smislu. Ni filozofija ni spoznajna teorija 19. stoljeća ne daju sažet, jednostavan odgovor i ostavljaju nas, praktički, na cjedilu.«¹⁴

Koncepcija prostora pod natuknicom »slike prostora« doima se kao globalna interpretacija, u čijemu svjetlu su, recimo, Aleksandrovi osvajački pohodi i izračunavanje Zemljine površine prema Eratostenu¹⁵ isto tako poveza-

¹¹ G. F. W. Hegel, *nav. dj.* Nastavak gore citiranog ulomka, 199.

¹² Usp. bilj. br. 2.

¹³ Usp. *Land und Meer*, *nav. dj.*, 55.

¹⁴ *Land und Meer*, *nav. dj.* 55.

¹⁵ Eratosten (275—195 pr. n. e.) — tipično, bio je nadglednik aleksandrijske biblioteke. Schmitt povezuje tradiciju svjetskih osvajačkih vojskovođinih pohoda s kozmopolitizmom onih koji se bave znanostu u gradu koji je on osnovao.

ni kao rimska provincijska uprava i »planetarni osjećaj« u Senekininim stihovima, prema kojima se na jednome mjestu dodiruju vode Inda i Araksa.¹⁶ Pokret križarskih ratova i novi »osjećaj prostora« gotske arhitekture, novovjekovna otkrivačka putovanja i središnja perspektiva u »slikovnome prostoru« renesanse — svuda se mogu pokazati, bilo u znanosti, umjetnosti ili arhitekturi, bilo u životnim odnosima ili pravnim predodžbama, adekvati slike prostora. Materijalni razvoji ili empirički procesi nisu, pritom, u odnosu s nekom »slikom svijeta« ili ideologijom kao uniformnom nadgradnjom; prije jesu ovdje proces i pojedinačni događaj, način predočavanja i djelovanja, jezični oblik i znanstveno »otkrice« sami prostori, mnogostruko prožeti i integrirani — i time«, naposljetku, podređeni onome »nomosu« koji Schmitt, konačno, naziva »nomos zemlje«, kako bi upozorio na to da se, pri tome, radi o načelu stvaranja prostora »podjelom prostora«, odnosno »podjelom zemljišta.«¹⁷

b. Slike prostora — poredak i »određivanje mjesta«

Što je prostorna slika, to se može, možda, najbolje pokazati upućivanjem na legitimirajuću funkciju društvenoga djelovanja u povijesnim prostornim slikama. Schmitt upućuje, tako, na srednjovjekovno razlikovanje u islamu između kuće, odnosno prostora mira (Dar el Islam), i prostora rata (Dar el Harb).¹⁸

Premda se u tome razlikovanju, čini se, ocrtava drastično pojednostavljene geopolitičke karte svijeta, ono je ipak bilo osnovica dalekosežnih političkih odluka i izraz samorazumijevanja i životnoga osjećaja vjersko-vojne kulture prema unutar i van, pri čemu su, osim toga, nastale mogućnosti diferencijacije, koje su bile mnogo premoćnije od tada ozbiljivoga »geopolitičkoga« ili, čak, geografskoga razumijevanja prostora. Prostorna slika Der el Islama i Dar el Harba nije bila, dakle, metafora za inače drukčije ili preciznije utemeljeno političko djelovanje u geografski izmjerenom prostoru. Ona je bila, štoviše, svagda referentni razlog svakoga djelovanja, pa i geografskoga.

Na suprotnome primjeru kršćanske Evrope može se stanje stvari precizirati. »Kršćanska država kao prostorni poredak« razlikuje grubo između misijske oblasti, koja se papinskim nalogom smije potčiniti kršćanskome knezu

¹⁶ »Vrući Ind i hladni Araks se dodiruju / Perzijanci piju iz Elbe i Rajne / Tetaida će otkriti novesvjetove (novos orbes) / i Tula više neće biti krajnja granica Zemlje.« (Nav. prema C. Schmittu, *Land und Meer*, nav. dj., 60).

¹⁷ Usp. III. odl. ovoga rada. Nomos kao prostor. Schmitt se, vjerojatno, nije odlučio da li su podjela prostora i stvaranje prostora u tako tijesnoj vezi. To prvenstveno zato što se njegov pojam prostora, naposljetku, može prenositi na najrazličitije sustave poretka, ali nikada posve ne gubi odnos spram svojih osjetljivih izvora (zemlja, more, zrak . . .). Time prostor, prema Schmittu, itekako dobiva i obilježje konačnosti. Prema njemu se proces stvaranja prostora svakako ne može proizvoljno apstrahirati poretkovnim, odnosno razdiobnim procesima, čime se i dobivanje prostora s aspekta moderne (u okviru, naoko, beskonačnih tehničkih procesa) čini krajnje dvojbena.

¹⁸ Schmitt se ovdje poziva na: *Najib Armanasi, Les principes Islamiques et les rapports internationaux en temps de paix et de guerre*, Paris, 1929.

i osvojiti, i područja »kat echon«, zadržavanja, odnosno prigušivanja zla.¹⁹ Izvan toga prostora ratovi su dopušteni, ponekad i sveti. Unutar njega su, kao što se Schmitt izražava, »zaštićeni« zajedničkim načelom koje se poštuje.²⁰

Poredak koji se temelji na prostornoj slici koja nije geografski, odnosno prirodnoznanstveno izmjerena može biti mnogoslojevit i izdiferenciran. Schmittu je ovdje važna konstelacija između poretka i »određivanja mjesta«. Ona se sastoji u vezanju određenih normativnih predodžbi za svaki put za normu važno mjesto. — Određena vrsta djelovanja, molitve, ratovanja, mira, sve to u mnogo većoj mjeri ovisi o mjestu za koje svaki put važi nego o svijetu apstraktno normativnoga rukovođenja djelovanjem. Mir *nije*, po Schmittu, normativni opći pojam, već svagda mir u carstvu, zemlji, kneževini, gradu, dvorcu.²¹ On ima, prvobitno, više zajedničkoga sa zaštićenim prostorom²² nego, recimo, s djelovanjem i nedjelovanjem. Slično vrijedi za pravo ratovanja i pravo trgovanja, koje je vezano za vrijeme i mjesto. Poredak u prostoru kršćanske države doista je, dakle, uglavnom sustav od »određivanja mjesta«. Prostor u kojemu se kreće srednjovjekovni kršćanin jest prostor mnogih mjesta, splet od vremenâ, svetih ili svjetovnih područja i njihove povredljivosti. Prostor katedrale kao simboličkoga ponavljanja postupnoga otkupljenja, dani crkvenoga kalendara, sedam smrtnih grijeha, krunica i njezini posebni podioci, sve su to isto tako »mjesta« kao utvrđeni sati rada ili molitve, neka relikvija ili cilj hodočašća. Rad ili odnosni životni ritam, dnevne radnje i odnosna mjesta, sve to stvara fini splet odnosa stalno novih kombinacija, mogućnosti i prepreka, koje se ne mogu jednostavno zaobići ili »racionalizirati«, jer su usko povezani u smisaoni sklop cjeline.

Takav prostor, koji se može, možda, prema Aristotelu označiti kao mjesto-prostor srednjovjekovnoga čovjeka, niti je *beskonačan* niti se *ravnomjerno proteže* u svim pravcima. Nije ni neograničen niti slobodan od granica. On ima, naprotiv, posebno istaknute točke ili tabue. On ima pripremljene strahote i sreće. Osjećamo posljednje jeze takvoga svijeta od mjesta kada čujemo o ubojstvu u katedrali, o azilantima u ambasadama stranih zemalja, o mjestu zločina itd. i kada primjetimo da smo, pritom, zahvaćeni nekim mjestom

¹⁹ C. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europäum*, Berlin 1988 (1950¹), 28. Za način pisanja »kat echon« prihvatljivo je tumačenje prema Liddell, Scott, *Greek-English Lexikon*, 1811—1898, Oxford 1958, 626: »hold back, withhold«.

²⁰ »Interni, zaštićeni ratovi ne ukidaju jedinstvo kršćanske države«, oni su zajedničkim pozivanjem na pravne i vjerske odnose, čak, potvrda katehona. Oni su »legitimacijski ratovi«, koji pomažu da se osigura osjećaj zajedništva unutar već podijeljene oblasti. C. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, nav. dj., 28.

²¹ C. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, nav. dj. 28. Schmitt može ovdje biti u pravu ako se njegova argumentacija oslanja na stvarne pravne odnose. Filozofski je mir, međutim, najkasnije u kasnome srednjem vijeku poopćena norma. Najistaknutiji bi primjer bio »defensor pacis« Marsilija Padovanskoga (umro 1342), koji je svoje anti-papsko shvaćanje pragmatične, miroljubive funkcije svjetovnoga vladara morao, dakako, i skupo platiti. Usp.: *Defensor pacis*, lat. i njem. tekst Marsilija Padovanskoga, izdao R. Scholz, Hannover 1932. ili izdanje H. Kuscha, 2. sv., Darmstadt 1958.

²² C. Schmitt upućuje na srednjevisokonjemačko »vriden« = okružiti zidom, ograditi.

kao što se to, inače, dešava jedino nekim djelovanjem.²³ Ipak i ovdje ostaje dvojba da li, pritom, doista razumijemo snagu »određivanja mjesta«, koja određuje djelovanje, makar samo kao odsjev nekoć izvorne veze između djelovanja i prostora.²⁴ Upravo uska povezanost između poretka i određivanja mjesta, između djelovanja i prostora na koje se ono odnosi, vodi k točnijem određivanju pojma nomos.

III. Nomos zemlje kao prostor

Već je pojmom prostorne slike naznačeno ono što naposljetku, postaje jasno u uvodnim korolama spisa o nomosu. »Nomos zemlje« mjerni je pojam, primjenjiv na povijesnu situaciju prostorno ustrojenoga čovjeka, preko koje ga se ne može presezati nikakvom vrstom proizvoljnoga političkog normiranja ili tehničke emancipacije. Pod natpisom »O značenju riječi nomos« kaže se: »Grčka riječ za prvu podjelu prostora i raspored, za prapodjelu i praraspodjelu: nomos.²⁵

Nomos je, dakle, mjera koja se »podjelom prostora«, još konkretnije, podjelom zemljišta ostvaruje i koja s »podjelom« u prirodnoznanstvenome ili geografskome smislu ima samo posrednu vezu. U neposrednome odnosu s podjelom vjerojatno su, mnogo prije, vrsta i posebnost svih onih konstelacija koje su dane povijesno mogućim korištenjem prostora, bilo gospodarenjem ili tehničkom obradom. Kod Schmitta je, očito, prije riječ o jednoj vrsti dodjele konkretnoga prostora, odnosno tla nego o pukom dijeljenju. Radi se o dodjeli kao postupku na osnovici određenih vladajućih odnosa.

Tako se navodi Aristotel za *opreku* između »nomosa« i plebiscita (»psephisma«). Politeia, Teofrastovi nomosi, Ksenofonove uspomene, početni stihovi *Odiseje* — Schmitt ne ispušta nijedno značajno djelo antike kako bi razjasnio da izraz »nomos« prvobitno »ne označava nipošto ljudsko normiranje u kojemu bi se moglo bitak i trebanje razdvojiti i prostorno ustrojstvo konkretnoga poretka ispustiti iz vida.«²⁶ Nomos, čiji su loši prijevodi »životni zakon«,

²³ O oblicima života i o srednjovjekovnome razumijevanju prostora treba uputiti na izvanrednu studiju Arna Borsta: »*Lebensformen im Mittelalter*«, Frankfurt/M—Berlin 1973, 1979. Borst posvećuje prostoru veliko poglavlje, koje uključuje i aspekt tehnike.

²⁴ Treća prostorna slika također je zanimljiva: pojavljuje se u spisu o nomosu u vezi s trivijalnim a nerješivim problemom novovjekovnih teritorijalnih država u Evropi (1500—1900). Što je to bilo, pita se Schmitt, što je odvrćalo evropske kneževe da se neprestano međusobno napadaju? Nipošto to nije bila ma kako labilna ravnoteža snaga, a ni »pacta sunt servanda« međusobno vezanih Levijatana nije, doista, mogla predstavljati posljednje obvezno zajedništvo između tako različitih interesa. U svrhu rješavanja Schmitt upućuje na »eurocentristički« prostorni poredak, koji se zasnivao na dva načela: s jedne strane u Evropi je zemlja bila podijeljena; tu su mogli ratovati samo ravnopravni protivnici i sklapati mirovne ugovore koji su donosili stanovite obaveze. S druge strane, bila je, međutim, *izvan* Evrope pored »slobode morâ« zajamčena, prvenstveno, »sloboda (osvajanja) zemlje« i pružala je, na taj način, kulusu »ogromnih otvorenih prostora posebne vrste slobode« (nav. dj., 120). Samo s takvom prostornom slikom, a to znači jedna vrsta *unutarnjega odnosa* naspram mišljenome *vanjskome odnosu*, čini se evropski novovjekovni prostorni poredak funkcionalnim. Na to ću se stajalište vratiti pod natuknicom *beskonačnosti* (odl. IV.).

²⁵ *Der Nomos der Erde*, nav. dj., 36.

²⁶ C. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, nav. dj., 37.

»život« ili »norma«, prije svakoga je normativnog akta, prije svakoga pokušaja da se odredi trebanje izraz onoga što je odavno određeno ritmom godišnjih doba, oblikom i specifičnošću tla, plodoredom, mogućnostima gospodarenja, stanjem tehničke racionalizacije, jezičnim razvojem itd. Nomos je, po Schmittu, »neposredni oblik u kojemu se politički i socijalni poredak nekoga naroda prostorno očituje.«²⁷

U prostoru se, dakle, pokazuje nezaobilazni poredak nekoga naroda, u njegovim nužnostima i izražajnim mogućnostima. Još načelnije i s pojmom prostora čak istovjetno kaže se na kraju: »Nomos je mjera koja raspoređuje tlo i zemljište Zemlje i, time, dani oblik političkoga, socijalnoga i vjerskoga poretka.«²⁸

Prvo što čovjek postavlja jest zid a ne zakon. Prvo što poštuje jest granica. Ali to je *njegova* granica, mjesto njegova najvećega straha, kako je to već Vico formulirao u vezi s nastankom religija.²⁹ Apstrahirajući i simbolički najviši učinci prave od granica zidove i od mjesta straha svetišta. Pomoću njih se stvara, ponajprije, svijet koji pruža prostor za jednostavan, plodan rad. »Nomos« se u funkcionalizaciji »u zakon« ne može uopće više shvatiti nego što jest, naime »puna neposrednost pravovaljanosti, koja nije posredovana zakonima, ... konstituirajući povijesni događaj, čin legitimnosti, koji legalnost pukoga zakona uopće tek osmišljava.«³⁰

Nomos jest prostor, te možemo, dakle, reći, jedna vrsta praprostora, u kojem ostaje sve ono što čine ljudi, u kojemu je trebanje samo izraz bitka, »postavljeno« bilo antropološkim konstantama, bilo vladajućim odnosima moći, koji se, onda, etabliraju kao pravni odnosi. Zemaljska životinja čovjek će »uzimati, »dijeliti« i »gospodariti« za sva vremena i onda kada bi se njegovi prostori — površno gledano — premjestili ili postali apstraktniji. — Dok svjetska povijest nije završena, nomos zemlje je načelo stvaranja prostora dodjeljivanjem, povlačenjem granica, priređivanjem, osnovni proces raspoređivanja prostora, koji se stalno ponavlja i preoblikuje, profinjava i racionalizira, koji se, kao jedinstveno arhaičko normiranje (možda u smislu nasilja) i ne smije mistificirati. On nije puki čin volje niti normativno pra-određivanje ili, čak, vojno osvajanje: naravno da svaka invazija ili svaka prolazna okupacija nije već osvajanje zemlje koje utemeljuje poredak«³¹ i: »Tako nije ni svako oduzimanje zemlje novi nomos.«³² Mogu se poduzeti normiranja, stvarati etike

²⁷ Nav. dj. Usp. 39/40. Ovdje dolazi do izravne opozicije između »nomosa« i »državno-zakonske legalnosti«, opozicije koju, po mome mišljenju, ne bi trebalo tumačiti u smislu opozicije između konkretnog ustava (npr. Vajmarske Republike) i države dekreta. Mnogo prije se ovdje, čini se, misli (na) logički odnos tako da se svaka vrsta ustavne djelatnosti mora uvijek predočiti u okviru nomosa zemlje (Realan ustav može, dakle, ili odgovarati nomosu zemlje ili mu protusloviti, ali se nomos zemlje ne može misliti kao alternativa realnome ustavu.)

²⁸ Nav. dj., 40.

²⁹ Schmitt se u vezi s podjelom i stvaranjem prostora rado oslanja na Vica: »Vico je podjela i razgraničavanje zemljišta — la divisione dei Campi — pored vjere, braka i azila jedan od četiri praelementa ljudskoga prava.« Nav. dj., 17/18.

³⁰ C. Schmitt, *Der Nomos der Erde*, nav. dj., 42.

³¹ C. Schmitt, nav. dj., 48.

³² Nav. dj.,

ili provoditi vojna osvajanja, ali se time ne stvara, automatski, novi nomos. Još uvijek je moguća nova veća »mjera«, koja, naposljetku, sadrži odluku o tome može li to sve postati izraz samoga sebe. Ta je mjera, međutim, nomos Zemlje i time prostornoga ustrojstva ljudskoga opstanka.

Svaka je nova epoha, svaka je nova konstelacija moći i interesa, »vlastodržaca i tvorevina moći svake vrste« zasnovana na novim zaštitama i novim prostornim porecima zemlje, i tako se svuda odražava načelo prostornoga ustrojstva čovjeka kao nezaobilazna brklja, jer je prostor ograničen ma kako beskonačan nam svijet izgledao.³³

Ograničenje ovoga nacrt, njegova, u neku ruku, tradicionalnost, čini se, ne može se previdjeti. Nomos kao prostorna mjera svih stvari jako podsjeća na patos ontološkog utemeljenja.³⁴ Naš udes nije naša sudbina. Ovom možemo ovladati, onaj je odavno određen. Ono što smo mi kao društveni ljudi, to je utvrđeno, premda mislimo da se možemo osloboditi ili promijeniti. Carlu Schmittu je i »prostorna revolucija« novoga vijeka, kao što je opisuje npr. u *Zemlji i moru*, prije nešto što nam se događa nego nešto što bismo svjesno prouzrokovali. Nešto se događa s nama našim djelovanjem. Sam pravac ne spoznajemo — svakako ne u smislu racionalne mogućnosti planiranja. Umjesto toga iza čovjekova djelovanja uzdiže se nomos nepovredivo i nepristupačno, ali ipak sudbonosno. Naposljetku se i planska racionalnost iskazuje kao racionalizacija: kao »legaliziranje« još uvijek »legitimnoga«.

Pred suvremenim samorazumijevanjem djelatno aktivnoga bića, koje svoju budućnost planski oblikuje, takav model se smatra metafizičkim i, time, ograničenim, jer ograničava. Pojam nomosa zemlje u Carla Schmitta kao prostorne ustrojenosti ljudskoga opstanka ograničava naš obzor, mada prema novovjekovnome samorazumijevanju svi obzori moraju biti »otvoreni«.

Što, međutim, taj nacrt — ili, možda, upravo zbog svoga ograničavanja obzora — sadrži od perspektivnoga dobitka, može se pokazati ako ga, pred sada stečenim gledištem, dovedemo u odnos s modernom i njezinim patosom napretka — drukčije rečeno, ako Carla Schmitta promatramo više kao kritičara te moderne a manje kao metafizičara nomosa zemlje. Zato se treba pozabaviti onom točkom promišljanja kada se početkom novovjekovlja »prostor« doista činio još »beskonačnim«.

³³ Schmittu se ispostavlja kao pravi problem moderne to što naša novovjekovna slika o prostoru nije više ograničena (usp. slijedeći odl.), a zemlja se ipak ne može beskonačno dijeliti, odnosno proširivati. Razdvojne linije, koje zemaljsku kuglu geografski dijele u utjecajne sfere, njemu su najbolji primjer potpunoga rušenja odnosa čovjek—prostor. Partizan, koji se kao posljednji čovjek, bori za određeni komad zemlje može mu postati neka vrsta uzora. Po mome sudu, ovdje se Schmitt tako usko veže za slikovito konkretno područje prostora kao zemljišta da ne može niti respektirati, ali niti kritizirati mogućnosti proširenja prostora tehničkim procesima npr. informacijske i telekomunikacije.

³⁴ Heidegger je, sličnom misaonom figurom, u vezi s Nietzscheovom analizom istine primijetio protiv promjenljive definicije istine »da se promjenljiva bit istine upućuje na »nepromjenljivo«, koje se u svojoj mijeni održava. (M. Heidegger, *Nietzsche*, 2 sv., Pfullingen 1961, sv. 1, 173.) Usp. kritiku te vrste patosa utemeljenja u: R. Knodt, *F. Nietzsche — die ewige Wiederkehr des Leidens*. Bouvier, Bonn 1987; 183, nap. 75.

IV. »Prostorna revolucija« i *nomos zemlje* — proširenje

Na jednome mjestu u *Zemlji i moru* vraća se Schmitt na na početku izdvojeno prirodnoznanstveno shvaćanje prostora i čini ga kratkoročno temeljom definicije za prostornu revoluciju: Kopernik, Giordano Bruno, Kepler, Newton — matematizacija prostora u vezi s teorijom ravnornog beskonačnog širenja »utvrđuje novu predodžbu prostora za čitavu prosvijećenu Evropu.«³⁵ Predodžba *praznoga* i *beskonačnoga* prostora ne može se, međutim, objasniti kao posljedica prirodnoznanstvenih genijalnih bljeskova ili samo konvencionalnoga proširenja poznatoga prostora. Također se ne mogu — po Schmittu — novovjekovna otkrića objasniti jednostavno time da su, recimo, moreplovci 15. stoljeća jedrili samo nešto dalje od njihovih prethodnika. Otkrivači Novoga Svijeta krenuli su, štoviše, sa čvrsto zacrtanim predodžbama i konkretnim ciljem, premda su umjesto morskoga puta otkrili kontinent. Nove prirodnoznanstvene teorije, kao otkrivačka putovanja 15. i 16. stoljeća, takvi su temeljni događaji da se može reći »da su otkrića i oplovljavanje Zemlje bili samo pojave i posljedice dubljih promjena.«³⁶

»Dublje promjene« su one u kojima se mijenja *nomos zemlje*, prelazeći iz jedne prostorne slike u drugu. »Prostorna revolucija« novoga vijeka jest »promjena prostornoga pojma koja obuhvaća sve stupnjeve i oblasti ljudskoga opstanka.« Newtonov pojam »beskonačnosti« prostora samo je šifra za shvaćanje beskonačnosti u istraživanju i tehnici, znanosti i industriji, politici i ekonomiji, koje se sada svuda širi. *Beskonačni napredak* u pogledu naših mogućnosti, kao i u pogledu naših zabuda i zločina razvija se sada prvi put kao paradigma i povijest ljudskih mogućnosti djelovanja i može, naoko, srušiti sva ograničenja tako da se čini da sam napredak može postati mjerom svih stvari.

To se stanje stvari može i drukčije izraziti. Može se reći da je obzor našega djelovanja sama beskonačnost. Dosad je to »beskonačno« bilo sastavni dio simbolizacija religioznoga. Bilo je područje vječnoga, neovdašnjega i nesađašnjega, dakle, racionalno neshvatljivoga središta ljudskoga djelovanja »od vječnosti do vječnosti«. Novi pojam beskonačnoga u prostornoj slici novoga vijeka, doista, ne označava samo prirodnoznanstveno-tehnički prostor, to je, prije, otvoreni prostor, prostor u kojemu se ljudsko razvija za sva vremena, bilo prirodnoznanstveno ili prometno-tehnički, bilo teorijski ili politički, bilo umjetnički ili ekonomski. Nadovezujući se na Schmitta, moglo bi se, dakle, reći, ne *zato što* smo otkrili nove oblasti, nego *zato što* beskonačno otkrivanje samo postaje orijentirajućom normom i istraživač uzorom epohe; ne *zato što* renesansno slikarstvo slikovni prostor gotike perspektivno proširuje,³⁷ nego *zato što* se središnjom perspektivom *beskonačnost* unosi u sliku; ne *zato što* bi se melodije i harmonije srednjovjekovne glazbe novovjekovno kombinirale

³⁵ C. Schmitt, *Land und Meer*, nav. dj., 68.

³⁶ C. Schmitt, *Land und Meer*, 67.

³⁷ Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde*, nav. dj., 68, 69. Presudnim mi se čine izrazi u kojima se naglašava da stari sastavni dijelovi srednjovjekovnoga shvaćanja prostora stoje »u« u novome prostoru. O slikarstvu se kaže: »Ljudi i stvari stoje i kreću se sada u prostoru«. O plastici u vezi s arhitekturom: »... njezina plastika postavlja statue ljudskoga lika slobodno u prostor, dok su srednjovjekovni likovi na kvatovima stubova i zidova.« Glazba »izvlači« svoje »melodije i harmonije iz starih zvukova i stavlja ih u slušalište našega takozvanog tonalnog sistema...« (Nav. dj., 69).

ili proširivale, nego zato što u matematizaciji skladateljskoga stvaranja polifonija može postati izrazom beskonačnosti u »slušalištu« — zato je novi vijek vrijeme prostorne revolucije. »Umjetnost« je pritom, po Schmittovu shvaćanju, »povijesni stupnjomjer prostorne svijesti«, njezino shvaćanje prostora daje naslutiti kako stoji, doista, s prostorima djelovanja jedne epohe, dok, recimo, pravni propisi ili političke norme, možda, predstavljaju još stare prostorne slike.

Novovjekovlje se pojavljuje u perspektivi prostora, tako bi se moglo reći, u svome središnjem gledištu. Ono znači da se ljudsko djelovanje može u napredovanju u *beskonačnost* uopće shvatiti i organizirati i, time, »napredak« kao načelo i važeća norma moderne razumjeti. Takva predodžba, predodžba o beskonačnome prostoru kao referentnoj točki ljudskoga djelovanja, ponajprije je tako nova, tako »nepredodživa« zapravo, da se uzeta za sebe, uopće ne čini podnošljivom i da se dopunjuje projektom *budućnosti* i imaginarnim obzorima, Gradom sunca, utopijom, razumnim mirnodopskim razdobljem, tehničkim rajem, svjetskom revolucijom. U, naoko, bezgraničnome svijetu beskonačnih prometnih, trgovačkih i otkrivačkih ruta djeluje novovjekovni čovjek i razvija, kao kompenzaciju, predodžbu o beskrajnim ljudskim mogućnostima. Napredak postaje sekulariziranom vječnošću i valjanom političkom kovanicom. »Zemlja neograničenih mogućnosti« pojavljuje se na kraju dugih putovanja. Orijent i Azija nisu još pretvoreni u pustinju. Stojimo za kratko, »novo« vrijeme između beskonačnosti njihovih tajni i beskonačnosti »neograničenih mogućnosti«, dok se *načelo* novovjekovlja već počinje okretati. Prostor beskonačnoga napretka beskonačan je, prema Schopenhauerovim i Nietzscheovim nacrtima, jedino u ponavljanju jednake patnje. Rod homo fabera ne buja u visinu, gore, ne stupnjevito, već u *širinu*. Slutnja o načelnome ograničenju raste i razjašnjava se zajedno sa službenim patosom trajnoga napretka. Previše su jasni dokazi ljudske konačnosti i slijepima se čini oni koji su usredotočeni na napredak kao apstraktnu normu. — Mjerenje, istraživanje, ekonomiziranje, militariziranje, tehniciziranje, institucionaliziranje, (pretjerano) pravno normiranje — to su nazivi onoga što je Max Weber jednom nazvao »rašćarivanje« svijeta i što se, vjerojatno, u međuvremenu bolje i u smislu rigoroznoga nomosa zemlje opisuje kao njezino priređivanje za opće svrhe.

Prvotna beskonačnost svijeta, koju je ponajprije trebalo istražiti i izmjeriti pomoću pregršti racionalizacijskih metoda, ispostavila se, u velikoj mjeri, kao beskonačnost napretka u racionalizaciji, kojemu se sada suprotstavljaju pregledni ostaci onoga što se još jučer činilo tajnovitim ili beskonačnim. Svijet nije »rašćaran«, on je, velikim dijelom, jednostavno otrcan. Predznaci su se izmijenili: Prostor sata svjetskoga vremena, voznih redova, dioničarskih tečajeva i tehničkih sprava, u kojemu se krećemo, ima odavno više neotkrivenih »tajni« i nepredvidivih mogućnosti djelovanja nego preostali ostaci bivših kultura ili raspon vrsta insekata koje izumiru. Racionaliziranim udešavanjem zemlje — bilo iskopavanjem urana, genocidom ili pretvaranjem nekadašnjih dominiona u odmarališta — postaje »istraživački zahvat«, koji još uvijek branimo patosom 19. stoljeća, suvišan. »Rezultati« istraživanja stranoga spadaju odavno u tehničku obradu Zemlje i tko doista još istražuje strano samo za sebe, spada, zacijelo, u »egzotičnu struku«, tj. upravlja zaostavšti-

nom izumirućih ili već izumrlih dijelova nekadašnjega »svijeta«. Novovjekovni pojam prostora poistovjećuje se s tehničko-prirodnoznanstvenom »slikom svijeta« tako lako samo zato što se pomoću prirodnoznanstveno-tehničkih postupaka može najbolje provesti ovladavanje prirodom kao ovladavanje svijetom, tj. transformiranje »prirode« u strojno i, s time povezano, gušenje svih drukčije postavljenih kultura. Pri uređivanju »svijeta« propada, međutim, zemlja: »Ono što je označeno racionalnom premoći Evropljanina, kao evropski duh i 'okcidentalni racionalizam', sada prodire neodoljivo. On se razvija u zapadnoevropskim i srednjoevropskim narodima, ruši srednjovjekovne oblike ljudske zajednice, stvara nove države, flote, armije, pronalazi nove strojeve, potčinjava sebi neevropske narode i dovodi ih pred dilemu ili da prihvate evropsku civilizaciju ili da postanu puki kolonijalni narod.«³⁸

Premda se, u međuvremenu, to »ili-ili« smije mirno nadomjestiti sa »i-i«, Schmitt opisuje »novovjekovnom prostornom revolucijom«, vjerojatno doista »svjetsku revoluciju«, koja je obuhvatnija nego Marxova. Ona znači smrt svih kultura Zemlje ili njihovo padanje u toku triju stoljeća zbog faktične ili agresivno izigrane premoći tehničke inteligencije evropskoga čovjeka i njegova načela, beskonačnoga napredovanja u »uzimanju«, »dijeljenju« i »gospodarenju« — vojnome, tehničkome, ekonomskome. Naravno da Serengeti ili neko indijansko pleme, neka skupina otoka ili neki dio mora smije izumrijeti. Tko bi to zabranio, tko bi to spriječio? Mi smo ovdje, to se može žaliti ili patetično braniti, i sada ne dalje nego od vjkada. Realistički gledano, »humano« spavanje onoga što ne odgovara našem pojmu prostora ograničava se na »rezervat« ili »muzej«. Ništa ne možemo »pustiti na miru«. Naš prostor raste, čini se, još uvijek s našim tehničkim mogućnostima, kao što se nervozno i grozničavo djelatnome mogućnosti djelovanja i nužnosti čine utoliko brojnijima što je on nervozniji. Eufemizam »otvorenoga obzora« određuje i dalje našu sliku »svijeta« i mi smo svom dosljednošću spremni da i taj svijet preobrazimo u našu sliku o njemu. S aspekta »nomosa zemlje« moglo bi se reći da nam se čini i dalje da je prostor »tu vani« beskonačan.

Prostor, ipak, nije beskonačan. Sama je beskonačnost samo perspektiva koja se u novovjekovlju formirala iz religiozne referentne točke vječnoga Boga i linearnosti predodžbe o vremenu. To je perspektiva koja samo nedostavno sadrži konačnost čovjeka i konačnost Zemlje. Schmitt aktualizira to činjenično stanje upućivanjem na linije podjele koje idu Zemljinom kuglom. Prema njegovu mišljenju, relativna miroljubivost, kojom se zemaljska životinja čovjek drži granica i kada bi imao koristi od njihova prekorračivanja, može se objasniti samo time što uz već podijeljeni prostor postoji dalji, beskonačni, mada zamišljeni ili nepristupačni,³⁹ prostor kojemu se možemo uvijek obratiti, koji možemo osvojiti uređujući ga. Suvremeni je čovjek — rezultat novovjekovne prostorne slike — djelatni čovjek, a njegovi nekontrolirano rastući

³⁸ C. Schmitt, *Land und Meer*, nav. dj., 70.

³⁹ Usp. nap. br. 24. Carl Schmitt prenosi svoj interpretacijski uzorak novovjekovlja na modernu utoliko što govori o svijetu koji je danas dokraja podijeljen, u kojemu je terorist onaj posljednji koji se, takoreći, još bori za komad »tla«. Ipak bi se protiv toga moglo navesti da i tzv. terorizam ima svoju tehničku komponentu i da se uopće ne bi mogao zamisliti bez tehničkih prostora i njihove povredivosti. On je — politički gledano — pandan aroganciji moćnika, naime arogancija nemoćnih i treba ga, svakako, prije odbaciti zato što je arogancija, a ne, možda, zato što zahti-

tehnički prostori rezultati su i polazišta njegove djelatnosti. Prema Hegelu je to »loša beskonačnost«, beskonačnost koja se sastoji od pukoga bujanja, jer nastaje od nesporazuma, i to od nesporazuma da širenjem tehničkoga postava svijet postaje razboritiji. Ali to nije nužno tako.

Zaključak

Mora se posumnjati je li doista korisno vezati pojam prostora tako tijesno za »elemente« (zemlja, zrak, voda), kako to čini Schmitt. Time se, zacijelo, nadaje mogućnost prihvatljivoga prikaza i Carl Schmitt je sigurno u pravu kada nezaboravlja da je prostor, prvenstveno, ono područje koje planira i uređuje ograničeno zemaljsko biće u djelatnosti. More je, onda, — Hegel je to primijetio — kao prometni prostor u stanovitome smislu doista paradigmatično za novi vijek. Totalno ovladavanje zračnim prostorom, gotovo samorazumljiva zračna prisutnost npr. velike sile SAD od Berlina do Vijetnama, od nosača aviona u oceanima do afričkih pustinja moglo bi također biti paradigmatična za novu mijenu koja se izvršava u prostornoj slici moderne.

Ipak su, međutim, »zemljište«, »voda« i »zrak« samo područja koja čovjeku kao tehničaru, a to on jest, suprotstavljaju različito visoke otpore tako da se pretvaranje prirodnih prostora u tehničke prikazuje izvana kao »osvajanje« mora ili zraka, kao neka vrsta »osvajanja zemlje«. Točno uzevši, svako je osvajanje, međutim, jedino nastavljanje načela prema kojemu se tehnički prostori šire kao genuino ljudski prostori djelovanja. Nije pitanje je li jedan ili drugi konkretni prostor već raspodijeljen, nego postoji li granica za vječno ponavljanje novoga uređivanja i organizacije ljudskih prostora. Čini mi se da ona može postojati samo u čovjeku, a ne u ma kako emfatički naglašavanome nomosu zemlje — mada je lijepo da se s vremena na vrijeme prisjetimo odakle smo krenuli — i što ćemo, kao i prije, postati — zemlja.

Preveo s njemačkog:

Tomislav Martinović

jeva ljudske živote. Isto tako on uopće više nije sposoban da se bori za komad zemlje zato što u okviru podjele zemlje ostaje sporadičan i periferan. Njegovo nastojanje ukazuje, po mome mišljenju, na posve drugu konstelaciju. Terorist je upravo onaj koji protunijedi zastarjelome, npr. čisto geografskome razumijevanju prostora etabliranih sila. On djeluje tako kao da zemljište na kojemu on operira nije već odavno razdijeljeno. On svojim metodama dovodi u pitanje tradicionalno razumijevanje prostora. On je, takorekui, umjetnik ratovanja i on dokazuje da se rat može voditi s »prostora« koji tradicionalno političko mišljenje, možda, još uopće nije percipiralo.

030301
 (030301) 030301
 030301

Reinhardt Knodt

**THE NOMOS OF EARTH — THE NOTION OF SPACE IN
 CARL SCHMITT**

Summary

The notion of space in Schmitt is closely related to its »elements« — the earth, air and water. Space is subject to the activity of man as a »technician«, to his conquests and technologizing. It seems that the basic question lies in the existence of a borderline between conquering and rearrangement, and reorganization of human environment. Such a borderline can exist only within man and not in the spaces of earth.

Problematika prostora i odnosa »elementa« prema Carl Schmittu
 (u skladu s njegovim i Schmittovim »Nomos Zemlje«) —
 ovaj članak istražuje osnovne probleme prostora kao
 osnovne kategorije i tehnologizacije u Schmittovom
 političkom mišljenju. Odnos između prostora i
 »tehničara« je ključan za razumijevanje njegove
 političke teorije.

Carl Schmitt se u svojim djelima, posebno u »Nomos Zemlje« (1950), bavio pitanjem prostora i odnosa čovjeka prema prostoru. On smatra da je prostor temeljni element političke zajednice i da je njegova organizacija ključna za razumijevanje političke stvarnosti. Schmittov koncept prostora je usko povezan s njegovim konceptom »političke zajednice« i »političke teorije«. On smatra da je prostor temeljni element političke zajednice i da je njegova organizacija ključna za razumijevanje političke stvarnosti. Schmittov koncept prostora je usko povezan s njegovim konceptom »političke zajednice« i »političke teorije«.

U ovom članku pokušat ću pokazati kako Schmittov koncept prostora može biti koristan za razumijevanje političke stvarnosti. Schmittov koncept prostora je usko povezan s njegovim konceptom »političke zajednice« i »političke teorije«. On smatra da je prostor temeljni element političke zajednice i da je njegova organizacija ključna za razumijevanje političke stvarnosti. Schmittov koncept prostora je usko povezan s njegovim konceptom »političke zajednice« i »političke teorije«.